

Срба Игњатовић

КЊИЖЕВНОСТ, КУЛТУРА И "ДРУШТВЕНИ УГОВОР"

Ако је транзиција схваћена и практикована као *дивљање*, онда је реч о времену у коме је *све дозвољено*. Не само што нема Бога, него нема ни елементарног грађанског морала, реда, придржавања основних правила *друштвеног уговора*. Реч је о приликама у којима просперирају грабежљиви и дрски, осциони простаци - хуље се нагло обогате, а сав талог, да парафразирам Иву Андрића, исплива на површину.

Спас од крајње нерегуларности у таквим приликама обично се тражи упирањем погледа у државу (под условом да она, каква-таква, ипак постоји). Суочене управо данас с крахом шпекулативног либералног економског система, чак и најмоћније земље прибегавају интервенцијама државе. Насупрот њима, мали и нејаки вапију за неким спасом који би се, наводно, могао указати по систему *deus ex machina* а на унутарњем плану изнова зазивају стандарде *правне државе*.

Управо ово последње је наша ситуација, поготову када је реч о култури, укључујући уметност уопште и, посебице, књижевност и књигу, аутора и издавача.

Држава (бирокупатски апарат) најављује лек о којем се распреда већ више од петнаестак година: општи - у новије време именован и *кровним* - закон о култури.

Нацрт који сам имао у рукама (не знам да ли је било даљих верзија) већ је прегломазан, непрецизан, местимице чак анахрон. Одељак посвећен *амерризму* у њему претходи одељку забављеном *науком*. Већ овај детаљ, без даљих залажења у одељке и параграфе, алинеје и сл., довољно говори о споменутом нацрту. Крајњи утисак такође није повољан: текст се одвише *бави апаратом*, службеницима,

културном администрацијом и логистиком, а премало суштинским одредницама из којих би могли проистећи нужни пратећи закони (правна разрада начелних поставки).

Али оставимо по страни нацрте и пројекте: много већи проблем држим да је у томе што се у нас ни већ постојећи закони не примењују. Доста солидан Закон о ауторском праву практично је суспендован. Или није: важи за стране ауторе, не важи за домаће писце.

Покушајте да објавите дело страног писца без *копирајџа*, па ћете видети како ћете се провести! Утужиће вас домаћа адвокатска канцеларија, овлашћена да штити инострана права. Домаћи писац, насупрот томе, потписује најчешће фиктивне или материјално безначајне уговоре - уколико до тога уопште дође - или је *обешчињен* делом тиража којим ће частити родбину и пријатеље. Да апсурд буде већи, издавач је и на те примерке дужан да држави плати порез на ауторско право, јер се ово рачуна као *хонорар у најури*!

Својевремено сам од финансијско-пореских власти тражио образложење тог квазиалхемијског замешатељства, мада знам да га, с разлогом, највећи број издавача једноставно игнорише. Утаман сам тражио објашњење - јер га, наравно, никада нисам добио.

Наличјем те ситуације - а чињеница је да се нама одређене ситуације периодично понављају - бавио се, негде тридесетих година минулог века, зачудо Милош Црњански. Црњански се тада запитао *не њосијајемо ли*, имајући на уму распрострањеност свакојаког немачког и мађарског шунда, *колонија стране лијџерајџуре*. Друга је ствар што је Милан Богдановић протумачио тај апел Црњанског као напад на Нолит, *нову, најредну, левичарску лијџерајџуру*, те се разгорела полемика чији су цехови Црњанског пратили до смрти.

Сваки, а поготову "октроисани" *изолационизам*, па још у култури, апсолутно је погубан. Уколико, међутим, погледамо каталоге знатног броја домаћих издавача, видећемо да је *џуђе* - проблематични хит, квазинаучно дело, теоријска пиљевина, жвакаторски поучник - вазда нешто *слађе*, комерцијално пожељније од домаће *робе*.¹⁾

Свеједно, хајде да се не петљамо у тржишне слободе! Пример Црњанског је ту довољно поучан.

Вратимо се на питање зашто је, и да ли је, и у чему све - Закон о ауторском праву суспендован када је реч о домаћем писцу.

Оставимо по страни и класичан однос аутор - издавач. Јер, у основи, није реч о прикачености аутора само у томе домену.

- Ауторски књижевни прилози у тиражној штампи плаћају се по изузетку, а не по правилу, по *ауџомајџу*.

- Прилози у мас-медијима - на телевизији, радију, пре свега оно што представља *јоворно дело* (из домена тзв. *малих љрава*), некада су се, дословце, плаћали аутоматски, по законској обавези. Ко то данас поштује?

- Књижевна периодика опстала је у нас захваљујући томе што *не љракљикује* ауторске хонораре или их некако, тек симболично, отаљава.

- Културни центри, библиотеке, књижевне трибине довијају се према могућностима, од прилике до прилике. Стандарди, правила, не постоје.

- Нису створене законске могућности да писци, по светском моделу, макар повремено буду (плаћени) *јосћујући љрофесори*.

- У домаћем законодавству нема убедљивих олакшица, “награда“ за меценатске прилоге култури.

- О прибављању спонзорске, донаторске итд., помоћи том легализованом *љросјачењу*, немам намеру ни да говорим.

Идеална ситуација је она сходно којој писац живи од својих књига. Али коликом броју писаца - у свету уопште, не само код нас - то полази за руком? Најзад, живот је и оно *између*, од једне до друге књиге. То *између* “покривају“ претходно побројани цивилизацијски механизми заштите аутора - ауторског рада.

Шездесетих година минулога века, у време када је књижевна генерација (шире појмљена) којој и сам припадам била на старту, у аутсајдерској позицији, ти механизми су постојали и деловали. Чак је и новац од библиотечког откупа књига ишао аутору а не издавачу, и то као додатни хонорар.

Објавити књигу, међутим, био је прави проблем над којим су, да се неко непедигриран и премлад не провуче, бдели етаблирани писци-уредници, програмски и издавачки савети, све до вазда будних неуниформисаних цензора. Али су извесни скромни вентили ипак постојали. Рецимо крушевачка *Бајдала*, ДОБ - едиција Дома омладине Београда, едиција студентских *Видика*, дозирана библиотека *Прва књига* Матице српске... Можда још понешто.²⁾

Генерације које су прошле кроз *Књижевну реч* и библиотеку *Пејаз*, пробиле су на неки начин ту баријеру и у извесном смислу *демократљизовале* приступ издавачима. Процес није био лак ни краткорајан. Основна теза тадашњих *нових* била је да постоје *две слике* наше литературе - *официјелна*, она коју обликују издавачи, и *сћварна*, заснована на потенцијалу рукописа у ладицима. Утицајни медији оштро су озваничили одговор: све што вреди бива објављено, да би се убрзо, на конкурс Удружених издавача (Нолит, БИГЗ и, мислим, *Просветља*) слила таква бујица рукописа да су сви били запањени.

Демократијација објављивања данас је поодмакла. Издавачи нису само издавачке куће, него и културни центри, домови културе, библиотеке, клубови, школе, друштва и друштванца, сами аутори... Компјутерска припрема и равна, сада већ и дигитална штампа, са своје стране су допринеле тој демократизацији (омасовљењу, мање претенциозно речено).

Од свег тога (унеколико и привидног) *обиља*, највећи део пролази *без њоследица*. Без рецепције, анализе, правог критичког одјека.

Чак и оно што вреди може глатко да остане непримећено, ако није подупрто посебном логистиком и лобистиком.

Провлачи се, ту и тамо, још једна флоскула: малој земљи, малој култури, малом језику није ни потребно више од стотинак писаца. За тих стотинак ће бити места и покрића, остали су непотребни.

Али шта ако је тај број реално (по вредности) знатно већи? Е, онда је већ на делу дивља јагма, беспопштедна борба око испошћеног казана.

И то и јесте наша данашња, транзициона ситуација, *њоњ-њомоњнуња* државним немаром, пренебрегавањем цивилизацијских достигнућа (какво је ауторско право), конфузним вишепартијским културним политикама, новим аршинима подобности и лојалности, истуреним насупрот аргументованим, стручним анализама вредности. Старе бирократе, негдашњи моћници, били су тврдокорни чувари идеологије и система. Ипак је и међу њима било извесног зазора, ако не поштовања спрема културе и уметности. Стога је, када су се утврђивала правила игре, спремали закони и прописи, бивало случајева да се обрате струковним удружењима, то јест њиховим представницима, с молбом да *нацрњњ сами сроче*: ко ће то боље него ви којих се непосредно тиче - правдали су се. Данас правила пристижу из анонимних пера алхемијско-експертских лабораторија, а изворници и *идеални обрасци* знају да буду лоше преведени папири *њозањмљени* са стране.

Извесно је, уз све речено, да се у домену културе и уметности многе ствари *не моњу нормалњивизовањњ* на, како би правници рекли, *њозњњиван*, а политичари, у свом помодном жаргону додали, *одржив начин*. И сама књижевна вредност више је флуид него супстанца. Ту је и она поука социологије културе да темељне валоризације дела следе тек знатно после ауторове смрти.

Утешно?!

За самог аутора тешко да то може бити охрабрење.

Држим, међутим, да и онда када крајње брижљиво и одговорно расуђујемо о каквом свом савременику, и не налазимо да његово дело заслужује ширу пажњу, ваља да *укључимо* које зрнце опреза. Шта је био Меша Селимовић до појаве *Дервиша и смрњњ*? Писац бледуњавих

приповедака, непознат и непризнат на широј сцени. Да све буде још загонетније, ни веома пажљив читалац тих приповедака неће у њима наћи заматак будуће велике градње.

Али да се оканем крупних примера. У кругу истинских београдских боема годинама, деценијама заправо, кретао се младац с лисичијим брковима који је радо говорио туђе стихове, свестан да његови сопствени нису на богзна каквој цени. Некако пред трагичан нестанак, написао је прегршт стихова - посмртно су их објавили пријатељи - у којима пребива жар аутентичне поезије. Друга је ствар, наравно, хоће ли га се сетити данашњи антологичар или ће га нехајно мимоићи. Он је, коначно, *рекао своје*.

Или, да скокнемо у сусрет домаћину, ко би у оним средњошколским стихићима младог Нишлије наслутио будућег Бранка Миљковића?

Ето довољно разлога да будемо против сваке искључивости управо данас, у приликама у којима су лобистика, котеријаштво и искључивост подлога борбе за књижевни, а покадшто и голи опстанак. У бици за тај потоњи циљ често се, међутим, испоставља да су најефикаснији управо они с тањим и сасвим танким покрићем. Обратну пропорцију они морају да компензирају другим умећима: социјалном довитљивошћу на пример, коришћењем помодних политичких мантри такође.

Поновићу, као толико пута раније: моја књижевна генерација обрела се на попришту *социјалистичког естетизма* и наводног процвата *хиљада цветова*. Поручено нам је, заправо, да је књижевност *леја лаж*. - Само ви имагинирајте, експериментишите, иновирајте...

Они међу нама, који су схватили да у сложеном уметничком тексту мора да постоји и какав *описак* непоновљиво личног искуства, одаслатог како у савременост, тако и у будуће, постали су *заиста њисци*. Довинули су до тајни заната (умећа), а раскинули окове лепе лажи. Књижевна лаж, мање или више *леја*, свеједно и даље постоји. А напоредо са њом и разновразни, па и идеолошки и квазиидеолошки рецидивни. Мењају се времена и предзнаци, али бит *модела* и односа, *свесћ* и *расуђивање* много спорије и теже...

---

1) Чак и када је срочено тенденциозно а, уколико је реч о науци, проблематично, сумњиве је вредности и дословце ненаучно.

Има и забавних примера. Читајући, рецимо, поједине свеже преведене књиге америчких аутора о комуникацији и медијима сретћемо се с необичним рачунањем времена и одређивањем *ејоха*. Одреднице те врсте могу да гласе: *у доба Рејана, за време Џорџа Буша Старијег...*

Образац неодољиво подсећа на древне античке летописе и империјални Рим - односно на бележење времена у складу са владавином римских царева и императора.

2) - Ако не могу да објавим књигу овде, објавићу је макар код фашиста! - узвикнуо је у праведном гневу један тада млади прозаиста.

Ауторова потреба и право на објављивање заиста су изворнији и пречи од свих регула *друшћивених ујовора*. У супротном, не само ауторов рад него и живот бивају репресирани.

Каже се да *књиће не торе*, али истинитост те фразе ојачао је *самиздај*...

Самиздат, ауторско издање и сл., стога никакав закон не би смео да доведе у питање.

